
THEOLOGIE EN NATUURWETENSCHAPPEN IN GESPREK

---

1. John Polkinghorne & Michael Werner, "Faith in God the Creator" - Samenvatting

Polkinghorne betoogt in dit stuk dat geloof in God als Schepper kan samengaan met wetenschappelijke inzichten, en gaat vervolgens de drie de kernwoorden in de titel na.

1.1. Geloof ('Faith')

Het grootste misverstand dat wetenschappers denken dat geloof (*'faith'*) een blind *'belief'* betekent in ongelooflijke voorstellingen die onbetwist moeten worden aanvaard enkel en alleen op grond van een onbetwistbare autoriteit. Geloof is juist een zoeken naar begrijpen (zoals Anselmus al zei). Wetenschappers neigen te ontkennen dat de beweegredenen voor geloof en theologie net zo valide en legitiem zijn als de beweegredenen voor de wetenschap. Maar in beide gaat het om rationeel zoeken naar een onzichtbare waarheid, om een complex van ervaringen en interpretatie ontwikkeld binnen een gemeenschap van waarheidszoekers. Het maakt niet uit dat de wetenschap draait om experimenteel onderzoek en de theologie om een openbaring. Ook het verschil tussen universaliteit (van herhaalbare experimenten, bij de wetenschap) en uniekheid (van de heilsgeschiedenis, bij theologie), maar dat is overbrugbaar, als je tenminste zoals Polkinghorne uitgaat van kritisch realisme, dat beantwoordt aan de *'way things actually are'*. Kortom, het is onjuist om geloof voor te stellen als een irrationele mist die in de afgelopen eeuwen verdreven is door de opkomst van de wetenschappelijke zon¹.

1.2. God

Twee valkuilen liggen op de loer:

1. Het concept van God als de onzichtbare Magiër die van tijd tot tijd naar geloven aan het universum morreelt. Dit is *theologisch* ongeloofwaardig. Een God die verering waardig is moet consequent en trouw zijn. Dat Hij dat in de Bijbel niet altijd schijnt te zijn, en mensen niet altijd lijden bespaart, nodigt juist uit tot interpretatie en rationeel onderzoek.
2. Het omgekeerde concept van God als een codewoord voor de orde van het universum: God als gelijkstaand aan natuur, als onpersoonlijke Mind. Einstein, Hawking en andere hedendaagse wetenschappers lijken dat beeld te hanteren. Maar volgens Polkinghorne kan dit armzalige beeld gemakkelijk van achter de orde van het universum uit verdwijnen.

1.3. Schepper ('Creator').

Het gaat hier natuurlijk niet om de schepper van het temporele, maar van het ontologische begin. Als geloof een 'zoeken naar begrijpen' betekent (zie 1.1), moet het de aard van de werkelijkheid onderzoeken. Daarvan hangt de vraag naar de Schepper van af. Geen enkele wetenschapper leeft alleen maar in de werkelijkheid van zijn/haar onderzoek, daarvoor is die veel te smal. De werkelijkheid waaraan geloof probeert te beantwoorden moet zo worden geconstrueerd dat wij ons erin kunnen herkennen met onze actieve betrokkenheid bij de *'way things are'*. Hiervoor zijn *waarden* belangrijk. Hoe moeten we gevoelens van rechtvaardigheid, schoonheid en afschuw plaatsen? Drie antwoorden:

- 1) Ze zijn zeker ook cultureel bepaald, maar niet alleen;
- 2) Wetenschap is niet waardenvrij. De waarden achter wetenschap kunnen maar beter benoemd worden;
- 3) Sommigen denken dat ethiek en esthetica de menselijke cultuur zijn ingebakken, als "a little island of self-generated meaning" van waaruit we heldhaftig "de oceaan van kosmische vijandigheid en zinloosheid om ons heen weerstaan". P. ziet er daarentegen "vensters" in waardoor we "a rich realm of created reality" bekijken waarin de schepper ons heeft neergezet.

---

¹ Er is één belangrijk verschil: wetenschappers werken met geaccumuleerde kennis, die geheel in het heden beschikbaar is. Theologie (en andere humaniora) moet altijd terug naar het verleden om daarmee in dialoog te gaan.

1.4. *Perspectieven op de werkelijkheid*

Soms zijn de vensters vuil en vervormend. Ook rijst de vraag door welke en hoeveel vensters we kijken: Geen enkel venster heeft het absoluut 'juiste' perspectief, onze waarnemingen zijn nooit volmaakt neutraal. In de zoektocht naar ons wereldbeeld kunnen we het beste zo veel mogelijk vensters combineren, m.a.w. kennis integreren en metafysische keuzen maken. Soms opent een genie een nieuw venster, of poetst hij een verduisterd venster schoon. P. pleit voor een monotheïstische metafysica, vensters die het perspectief van God als schepper belichten. Hij onderscheidt de volgende:

1.5. *Vensters op de werkelijkheid: licht en duisternis*

- 1) *Kosmische orde*: de rationele transparantie en schoonheid die we waarnemen in het universum maakt de gedachte niet zo gek dat er een 'mind' achter zit, misschien wel de 'mind' van de schepper.
- 2) *Kosmische vruchtbaarheid*: Het universum, d.w.z. alle aardse en astrofysische eigenschappen zijn precies zó afgesteld dat leven op aarde mogelijk is. De recente complexiteitstheorieën suggereren dat complexe systemen in staat zijn om spontaan een reusachtige mate van holistische orde in hun gedrag te genereren. Dit zou, naast natuurlijke selectie, een rol kunnen hebben gespeeld in de evolutie: anatomische structuren zijn dan niet (alleen) door historische toevalligheid ontstaan, maar (ook) door ahistorische noodzakelijkheid. Hiermee komt de gedachte aan een scheppingsdoel naderbij.
- 3) *De dageraad van het bewustzijn*: Na de Big Bang is het bewustzijn in de mens op aarde gekomen. Alle monotheïstische godsdiensten zien dit als een belangrijke sleutel tot de betekenis van het kosmische proces.
- 4) *Religieuze ervaring*: Altijd en overal hebben mensen ervaringen gehad van het transcendente, het 'heilige', in zeer uiteenlopende vormen. De schepper manifesteerde zich niet alleen aan grote mystici maar doet dat ook aan de gewone gelovigen in hun dagelijkse praktijk.
- 5) *Moreel kwaad*: Geen metafysica kan daaromheen. We hebben Gods gave van de vrije wil gebruikt om te kiezen voor scheiding van het goddelijke, en dat brengt onvermijdelijk 'zonde' met zich mee. In het christendom is echter een 'weg terug' mogelijk door middel van verzoening.
- 6) *Fysiek kwaad*: Hoe verklaart men ziekten en rampen? Parallel aan de wetenschappelijke voorstelling van een zich 'evoluerend' heelal is de theologische visie dat God de schepping zichzelf voortdurend laat maken: biochemische etc. processen brengen allerlei levensvormen voort die weer verderevolueren. Maar dat zijn dan niet per definitie 'goede' levensvormen. Ook kankercellen, ziekten en rampen zijn het noodzakelijke gevolg.
- 7) *Futiliteit*: Volgens wetenschappers zal het heelal eens ten onder gaan. Dit roept de vraag op naar de betekenis van de schepping en de bedoeling van de schepper, een uitdaging die theologen alleen kunnen oplossen door uitwerking van de triniteitstheologie (hier niet uitgewerkt).

Al deze vensters bieden verschillende, contrasterende uitzichten. Toch leidt P. uit zijn geloof in de schepper af dat het heelal zeker wel zin heeft, zowel de ontstaansgeschiedenis als de toekomst ervan. Maar zijn geloof bestrijkt veel meer gebieden in zijn leven dan zijn wetenschapsbeoefening kan doen.

2. **Mijn eigen positie in het debat over de verhouding tussen theologie en natuurwetenschappen**

Mijn eigen positie: Ik ben tropisch bosbouwkundige en heb dus ook een natuurwetenschappelijke achtergrond. Mijn religieuze achtergrond is protestants-christelijk maar ik ben geen lid van een kerk en zou mezelf eerder een 'postmodernist² met ecospirituele inslag' dan een christen willen noemen. Wat is die postmoderne mens? Wouter de Groot schrijft: "de postmoderne mens bevindt zich in een samenleving waarin geen inspirerende instituties meer bestaan. Er is alleen reclame (..), een overheid die zegt dat de samenleving niet stuurbaar is en de markt dus maar het werk moet doen, enzovoorts. Teruggeworpen op zichzelf is er voor de postmoderne mens alleen nog maar het Zelf om op te bouwen³". In feite bedoelt Polkinghorne hetzelfde met zijn "little island of self-generated meaning" temidden van een "ocean of cosmic hostility and meaninglessness"⁴. Dit Zelf is volgens de Groot niet meer belast met de zonde. Postmoderne ethiek moet dus gecentreerd zijn rond dit grote, belangrijke,

² zie hierover bijv. Wouter T. de Groot, 2002 *Natuurbeelden, eco-spiritualiteit en het postmoderne zelf*. 15 pp. In: Dankelman (red). workshopverslag, KUN (in voorbereiding)

³ *ibid.* pag. 12

⁴ Polkinghorne, *op. cit.* pag. 16

niet-zondige Zelf: 'self-based ethics'. Maar dat Zelf staat in relatie tot talloze andere 'zelden' in een oneindig web van leven waarin al die Zelden verbonden zijn. Ik vind dit een mooi beeld, maar bedenk wel dat dit niet automatisch 'love, peace and harmony' betekent. Ik zie de interacties tussen deze 'zelden' als een continu dynamisch proces waarin liefde zeker de belangrijkste werkzame kracht is, maar waarin ook geweld, variërend van discipline tot agressie, deel heeft aan de stroom.

Hoe kijkt deze postmoderne mens tegen de realiteit van deze wereld aan? En hoe gebruikt hij/zij wetenschap en theologie daarbij? Hierbij is Polkinghorne's metafoor van de vensters zeer bruikbaar. Tenslotte wil ieder mens zijn blik op de wereld integreren, in Polkinghorne's beeld: door zo veel mogelijk vensters kijken. Het venster van de gangbare, reductionistische natuurwetenschap hoeft hierbij niet te worden afgewezen, maar kan worden uitgebreid met andere wetenschapsvormen, zoals bijvoorbeeld de 'New Age science' waar Hanegraaff over schrijft⁵. Ook andere vormen van theologie, de religieuze tradities buiten het christendom, zou ik erbij willen rekenen evenals de hedendaagse milieuspiritualiteit die zich nu wereldwijd aan het ontwikkelen is. En ook de mythologieën van deze wereld hebben hierin hun plaats: het zijn als het ware glas-in-loodvensters die de werkelijkheid gekleurd en beeldend voorstellen en zo begrijpelijk maken voor groepen kijkers in een bepaald cultuurpatroon.

Wel geldt, dat de nieuwe 'vensters' hun waarde nog moeten bewijzen en de tand des tijds moeten doorstaan. Ook is het zaak om alle vensters, oude en nieuwe steeds weer op hun bruikbaarheid, consistentie en ethische consequenties te beoordelen. Hier kom ik op wat Polkinghorne terecht zegt: dat we niet met een 'kalmte cognitieve blik' door deze vensters staan te staren naar een passieve werkelijkheid⁶. Die werkelijkheid is ten eerste voortdurend in beweging en we moeten ons dus steeds aanpassen. Ten tweede staan we niet op ons eentje te kijken, maar zijn we voortdurend in gesprek met andere 'zelden' over wat we zien. Vroeger toen de wereld meer uit geïsoleerde gebieden bestond was dit misschien nog anders. Maar nu zitten we in een pluriforme, globaliserende wereld waarin de dialoog over elkaars blikveld niet alleen op zijn plaats is, maar wellicht zelfs zeer noodzakelijk voor onze overleving.

Conclude: Ik kan me het beste vinden in de dialoog-positie van Dierich⁷, maar zou de dialoog tussen theologie en wetenschap niet willen beperken tot het christendom en de gangbare natuurwetenschap. Uitbreiding naar andere religies en wetenschapsvormen biedt wellicht, met de nodige *caveats* omgeven, nieuwe en bruikbare inzichten.

---

⁵ Hanegraaff, Wouter J., 1996. New Age Science. In: idem, *New Age Religion and Western Culture; Esoterism in the mirror of secular thought*. Brill, Leiden/New York/Köln, pp. 62-76.

⁶ Polkinghorne, *op. cit.* pag. 23

⁷ Dierich, Gerard, *Draait de aarde om de hemel?* Proefschrift, genoemd in college van t. van den Hoogen, 12/03/2003